

розслідування та судового розгляду кримінального провадження набуває саме використання умовиводів експерта. Дійсно, процедури призначення, проведення дослідження й оформлення висновку судового експерта нічого не варті, якщо з різних причин висновок експерта неможливо використати у процесі доказування – якщо його відхиляє або не бере до уваги уповноважена особа, орган.

Висновок експерта є індивідуальним джерелом доказів, яке базується на основі використання спеціальних знань, наукових та технічних засобів і методів експертом у галузі, що стосується питань експертизи. Експертиза може призначатись у зовсім різноманітних галузях, специфікою якої можуть бути фахові знання, використані для з'ясування істини у кримінальному провадженні.

Відповідно до положень ст. 101 КПК висновок експерта – це докладний опис проведення експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Висновок експерта, який є джерелом доказів, передбачених КПК України, наданий на основі певних спеціальних знань, дає змогу встановити обставини, що належать до предмета доказування, а також інші обставини, що матимуть значення для судового провадження. Висновок експерта (як найбільш кваліфікована форма застосування спеціальних знань) у багатьох випадках є вирішальним доказовим засобом під час досудового розслідування або судового розгляду справи.

1. Криминалистика. Учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. / Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина.– М.: НОРМА–ИНФРА М, 1999. – 990 с.

2. Гусаков А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика (в вопросах и ответах): Учеб. пособие. – Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991. – 16 с.

3. Звіт про роботу інституту за 2018 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ХНДІСЕ. 2018. С. 148–150 ; Звіт про роботу інституту за 2019 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ХНДІСЕ. 2019. С. 162–164 ; Звіт про роботу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» за 2020 рік [Рукопис] : щорічний звіт / ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Харків, 2020. С. 157–159.

УДК 343.143

DOI: 10.31733/17-03-2023-401-404

Анатолій ЧЕРНЕНКО

доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ПОЯСНЕННЯ

Питання національної безпеки завжди знаходяться у пріоритетах кожної держави світу, а в сучасних реаліях української держави, вони набувають особливого значення. Зараз всі інституції української держави у своїй діяльності націлені на захист суверенітету та територіальної цілісності України, на забезпечення безпеки у всіх сферах суспільного життя. Саме тому, питання національної та міжнародної безпеки є актуальними для широкого обговорення і не випадково обрані предметом даної науково-практичної конференції.

Питання боротьби із злочинами завжди оцінювалися як один із аспектів забезпечення безпеки у суспільстві, а у зв'язку з тим, що кримінальний процес є єдиним законним засобом боротьби із злочинами, тому ефективність кримінальної процесуальної діяльності слід розглядати як одну із можливостей забезпечення безпеки. Говорити про ефективність кримінальної процесуальної діяльності без ефективних засобів такої діяльності не можливо, тому до таких засобів прикута увага вчених на практиків. Одним із засобів кримінальної

процесуальної діяльності є пояснення. Останнім часом до цього засобу кримінальної процесуальної діяльності, яким є пояснення, спостерігається прискіплива увага дослідників. Ми вже звертали увагу до пояснення у рамках науково-практичного семінару «Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування в умовах воєнного стану». Тоді ми зауважували, що «Сам термін «пояснення», у різних відмінках, у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) вживається 49 разів, але у цьому нормативно-правовому акті не дається його визначення.

Дехто скаже, що термін «пояснення» доволі довго застосовується і має стале його розуміння чи тлумачення, тому переважувати КПК зайвими нормами чи поняттями немає потреби. З таким твердженням можна погодитися, але лише в частині недопущення зайвого переваження КПК. Проте, відповідаючи на питання: а чи є закріплення терміну «пояснення» у КПК зайвим? На наш погляд, слід твердо відповісти, що таке закріплення не є зайвим, бо у КПК пояснення вживається у декількох значеннях. Так, пояснення вживається: як джерело доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ст. 298-1 КПК); як право чи засіб захисту (ст. 20, 42 КПК тощо), як засіб збирання чи перевірки доказів у кримінальному провадженні (ст. 300 КПК) та у інших значеннях» [1, с. 248-249].

З наведеної цитати слід зробити висновок, що пояснення у кримінальному процесі є питанням комплексним, або багатограним та таким, що заслуговує на увагу. На наш погляд, значення пояснення у кримінальному провадженні суттєво зросло після відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України (в наведеній вище цитаті ми вживали скорочену його назву КПК, тому для зручності далі будемо використовувати – КПК). Ми маємо на увазі зміни до КПК внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 17, ст.71) [2]. Цим Законом КПК доповнено статтею 298-1 «Процесуальні джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки», норми якої пояснення осіб називають джерелами доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки [2; 3]. У зв'язку з цим ми висловили думку про те, що «Окремої уваги заслуговують питання пояснення як процесуального джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ст. 298-1 КПК). Певна річ, ці питання потребують окремого дослідження, тут лише хочемо звернути увагу, що пояснення як процесуальне джерело доказів повинно бути надійним засобом фіксації фактичних даних, але у зв'язку з цим виникають ряд питань. Зокрема: чи повинна особа попереджатися про давання неправдивих показань? Звісно коли мова йде про показування, а точніше закріплення пояснень певної особи, то всі учасники судочинства повинні бути переконані й очікують, що така особа дає правдиві пояснення, а раз так, тоді бажано попередити таку особу про обов'язок давання правдивих пояснень та про відповідальність у разі давання неправдивих пояснень. Але Кримінальний кодекс України (далі – КК України), не передбачає кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивих пояснень. Стаття 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» передбачає кримінальну відповідальність лише свідка, потерпілого, експерта та спеціаліста і лише у разі давання ними завідомо неправдивих показань, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів, завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у певних випадках, а за завідомо неправдиве пояснення відповідальності не передбачено. Логічним був б крок внести відповідні зміни до ст. 384 КК України та передбачити відповідальність і за завідомо неправдиве пояснення, але у цьому разі зникає відмінність пояснення від давання показань. Тут слід навести приклад Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), де законодавець не робить відмінності між поясненнями та показаннями. Так, у ст. 93 КАСУ, яка має назву «Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників» законодавець вказує, що «Сторони, треті особи та їхні представники за їх згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено цим Кодексом, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи» [4]. Як бачимо у наведеній цитаті законодавець називає статтю «Пояснення», а у самому її змісті говорить про допит свідків. Тобто законодавець не робить відмінності між поясненнями та показаннями. На наш погляд, це цілком виправдано, бо людина не залежно від форми подання інформації, завжди повинна говорити виключно правду, особливо коли спілкується з правоохоронцями або із судом чи

суддею» [1, с. 252].

Щодо інших значень пояснення, то воно й у цих значеннях є не менш важливим. З цього приводу ми зазначали: «У частині 1 ст. 20 КПК говориться, що «Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази...». Як бачимо з наведеної цитати КПК передбачає право певної особи надати усні або письмові пояснення, але при цьому той же КПК не визначає шляхів реалізації цього права, бо не містить норми, яка встановлювала б процедуру надання таких пояснень та форми їх закріплення. Така невизначеність по суті не дає відповіді на питання, як же повинні бути закріплені усні пояснення особи? Це повинен бути протокол пояснення чи просто документ із назвою «Пояснення»?

Виходячи з норм ч. 1 ст. 104 КПК: «У випадках, передбачених цим Кодексом, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі», тоді пояснення як процесуальна дія підлягає фіксуванню у протоколі.

Думаємо що й у випадку, про який йдеться у ч. 1 ст. 300 КПК, відповідно до якої «Для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу, а також відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку...», було б доречно скласти протокол. У інших випадках також повинно бути складено протокол, крім випадків вказаних у КПК. Ми маємо на увазі випадки, коли певний учасник кримінального процесу дає пояснення у судовому засіданні, які фіксуються у журналі судового засідання тощо.

Щодо форми та змісту протоколу пояснення, то це питання, на наш погляд, заслуговує на окрему увагу, але за основу пропонуємо взяти ту форму, яка пропонувалася нами (А.Г. Шияном та А.П. Черненком) у відповідному посібнику» [1]. Нагадаємо, у даному випадку мова йде про навчально-практичний посібник «Протокольна форма досудової підготовки матеріалів в кримінальному судочинстві України» [4].

Слід також звернути увагу на пропозицію замінити пояснення процесуальним інтерв'ю. Ця пропозиція прозвучала під час науково-практичного семінару «Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування в умовах воєнного стану».

Зокрема, В. В. Рогальська наголосила на тому, що пояснення є застарілою формою, яку слід замінити новими технологіями отримання інформації, тому роботу щодо удосконалення пояснення запропонувала розглядати з огляду на можливість його заміни процесуальним інтерв'ю [5].

На запропонованій сторінці facebook Сергій Рокунь, старший детектив – заступник керівника відділу НАБУ та Ірина Глуценкова софт скілз тренера, фасилітаторка говорять про процесуальне інтерв'ю, називаючи його моделлю кращих методик проведення допиту. При цьому у першій серії під назвою «Емоційний інтелект в процесуальному інтерв'ю» зосередили увагу слухачів на вмінні слідчого володіти своїми емоціями і навіть своїм тілом, що, на нашу думку, є доволі корисним для слідчих, але авторами обмаль уваги приділено на ефективності допиту [6].

На сторінках цього ж ресурсу, О. В. Діса наголошує: «Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що поліція Великобританії, США, Німеччини, Норвегії та інших країн уже більше тридцяти років замість традиційних допитів використовує процесуальне інтерв'ю з жертвами, свідками та підозрюваними. Навіть у навчальних тренінгах для поліцейських не вживають термін «допит», оскільки він виключає можливість добровільної співпраці з боку іншої людини.

Процесуальне інтерв'ю — це нова форма отримання інформації в процесі розкриття злочинів, яка здебільшого побудована на психологічних методах спілкування та взаємодії. Відмова від тиску на затриману особу та використання технологічно правильних підходів до підготовки і проведення інтерв'ю, як не дивно, мотивують особу співпрацювати та навіть відмовитися від неправдивої версії й визнання факту вчинення злочину. Ефективними інтерв'юерами вважаються працівники, які мають базові знання, добре знають психологію, мають практичний досвід, дотримуються принципів доброчесності, здорового глузду та адекватної оцінки ситуації. Зміна жорстко регламентованих форм отримання інформації (допиту) на нові — більш прогресивні та ефективні — процес складний» [7].

Ознайомившись з запропонованою формою отримання інформації від учасників кримінального провадження, слід звернути увагу на деякі обставини процесуального інтерв'ю. По-перше, процесуальне інтерв'ю, на наш погляд, являє собою певну,

здебільшого, психологічний метод отримання відомостей від особи. По-друге, процесуальне інтерв'ю застосовується під час допиту певної особи. Говорячи про першу обставину, слід наголосити, що національний досвід проведення допитів передбачає використання криміналістичної тактики, яка передбачає використання серед здобутків багатьох наук, у тому числі й психології, причому, як загальної психології так і судової. Криміналістична тактика проведення допиту використовує поряд з розробками психологів, результати військової тактики, управлінських методів, методів наукової організації праці тощо. Як бачимо, криміналістична тактика проведення допиту можливо й стара порівняно з процесуальним інтерв'ю, але за умови певного оновлення заслуговує на увагу. Можна погодитися лише з тим, що криміналістична тактика допиту з'явилася та й розвивалася як засіб сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) щодо ефективного отримання показань здебільшого з метою викриття особи у вчиненні злочину. Процесуальне ж інтерв'ю, як вбачається, націлено на отримання достовірної інформації, без обвинувального чи виправдувального ухилу, що безсумнівно є більш привабливим та й націлює органи розслідування на реалізацію головної функції державних органів України – забезпечення прав особи [8]. Щодо другої обставини (використання під час допиту), то думаємо, що процесуальне інтерв'ю, як метод отримання достовірної інформації може бути використаний й під час отримання пояснень, бо їх значення у чинному КПК (після відповідних змін) прирівнюється до допиту, звідси, достовірність інформації отриманої під час відбору чи то надання пояснень однаково необхідна як і під час допиту. Щодо заміни криміналістичної тактики допиту процесуальним інтерв'ю, то це питання заслуговує на окрему увагу і ґрунтовного дослідження. А якщо говорити без ґрунтовного наукового дослідження, на рівні інтуїції, то на нашу думку, процесуальне інтерв'ю може бути поєднано з криміналістичною тактикою, звісно, там де вона доповнює криміналістичну тактику чи не суперечить їй. І знову таки, ці питання потребують окремої уваги.

Отже, кримінальна процесуальна форма пояснення потребує суттєвої регламентації, як щодо процедури отримання пояснення, так і щодо форми його закріплення у відповідному процесуальному документі (протокол пояснення та у формі документа з назвою «Пояснення»). На наш погляд, протоколом слід оформлювати пояснення, що отримано органами досудового розслідування (протокол пояснення за аналогією протоколу допиту), а документом з назвою «Пояснення», слід закріплювати ті, що отримані захисником.

1. Черненко А.П. Пояснення у досудовому розслідуванні / Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування в умовах воєнного стану: Матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпро, 26 травня 2022 року). Ред. кол. А.В. Захарко, А.Г. Гаркуша, В.М. Федченко – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 248-252.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 17, ст. 71) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n625>

3. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/stru#Stru>

4. Шиян А.Г., Черненко А.П. Протокольна форма досудової підготовки матеріалів в кримінальному судочинстві України // Навчально-практичний посібник. – Видання 2-е, перероблене і доповнене. Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України. 2002. 172 с.

5. Рогальська В. В. Процесуальне інтерв'ю URL : <https://www.facebook.com/InvestigativeInterviewUkraine/>.

6. Сергій Рокуль, Ірина Глущенко. Процесуальне інтерв'ю URL : <https://www.youtube.com/watch?v=u0GTlc3gYr4&list=PL9uRPTpl04csOD5H-MIMfzZrktCVjyQs&index=1>

7. Діса О. В. Психологічні основи проведення процесуального інтерв'ю URL : https://drive.google.com/file/d/1xN-wk2nvrGmVKTlj8xuuvzdKLL-I_IX/view

8. Черненко А.П., Шиян А.Г. Про головну функцію державних органів, що здійснюють кримінальне провадження / «Порівняльно-аналітичне право» електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2017. №5. - С. 347-351.